

# Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

*I distribution:*

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

## REDAKTIONSKOMMITTÉ:

*Göteborg:* Stina Hansson, Lisbeth Larsson

*Lund:* Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

*Stockholm:* Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

*Uppsala:* Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

*Redaktörer:* Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

*Inlagans typografi:* Anders Svedin

Utgiven med stöd av  
*Vetenskapsrådet*

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen [www.littvet.uu.se](http://www.littvet.uu.se).

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by  
Elanders Gotab, Stockholm 2007

kas som kvinnans särskilda specialområde. Ändå förblir Stenbergs jämförelse mellan Keys Ibsental och Sophie Adlersparres mer återhållsamma analys av *Gengangere* något oklar. Kanske kunde positionerna ytterligare ha förtydligats, liksom deras egentliga relation till de återopade pjästexterna konkretiserats.

I Linnea Staras bidrag "Ibsen mellan svenska och finska nationalismer" befinner sig norrmanen istället mittemellan fennomaner och svekomaner i den finska språkstridens efterdyningar. *John Gabriel Borkman* visar sig nämligen i januari 1897, som resultatet av en veritabel kapplöpning mellan de båda institutionerna, ha uruppförts samtidigt på både Svenska och Finska Teatern i Helsingfors. Staras huvudfråga är i vilken utsträckning nationella och kulturpolitiska värderingar kom att påverka det, trots den inledande entusiasmen, tämligen svala mottagandet av pjäsen. De finska nationalistiska rörelserna byggde enligt Stara på upprättandet av en kollektiv historisk mytologi, vilket gjorde att man vid den Finska Teatern föredrog Ibsens tidiga historiespel. I dem fann man ett enligt Stara fördömligt återupprättande av norskan som scenspråk samt utforskandet av ett för nationen gemensamt kulturellt förflutet, medan de senare pjäserna istället präglades av en "privatisering av tematik och personidentiteter". Den kosmopolitiska svenskspråkiga publiken ska å andra sidan ha präglats av en indifferens inför den nationella kollektivismen. Borkman-karaktern kunde således enligt Stara av de förra uppfattas som en egoistisk förrädare gentemot nationalstatens gemensamma intressen, medan de senare istället betraktade densamme som en utopisk visionär och övermänniska, tillbakahållen av samhällslagar "lämpade för genomsnittsmänniskan och inte honom". Giltigheten hos förklaringsmodellen är naturligtvis svårbedömd för den icke insatte, men Stara tycks ha stöd för sin tes i de genomgångna recensionerna från respektive rörelses tidningsorgan.

De invändningar som här har gjorts är – i de flesta fallen – av marginell art. Volymens samlade bidrag ger en samtidigt bred och djup bild av inte främst Ibsen eller Ibsens dramatik men det mångfasetterade internordiska kulturlivet under slutet av 1800-talet: skalden själv försvinner nästan bakom sina många fascinerande uttolkare och förmedlare, anhängare och motståndare. Att flera namn återkommer genom de olika studierna ska-

par aldrig redundans utan bidrar till nyanserande korsbelysningar samt åskådliggör de krångliga relationerna mellan det kulturella fältets skiftande aktörer. Överskådligheten över dessa myllrande förbindelser, som förvisso binder samman bidragen, hade dock ökat märkbart med ett personregister.

De teoretiska och metodologiska landvinningarna är begränsade – hänvisningarna av sådan art är få och syns närmast pliktskyldiga när de väl förekommer. Stundtals kan man beklaga att så pass litteraturhistoriskt välrenommerade forskare finner sig nödgade till rent kosmetiska teorireferat och metodologiska klyschor som knappast tycks inverka på själva studiernas utformning. Bidragens obestridliga kvaliteter är nämligen aldrig beroende av i vilken utsträckning författaren visar sig medveten om nyhistoricismens eller den bourdieuska fältmodellens rättesnören. Istället ligger styrkan i de initierade och kompetenta forskarnas nyktra kartläggning av var sin del av ett redan från början väl avgränsat, och vad jag kan se till delar utforskat, kulturhistoriskt område. Resultaten torde intressera inte bara, eller ens främst, inbitna Ibsenforskare, utan var och en av oss som någon gång sökt orientera oss i det nordiska, sena artonhundratalets litterära och politiska miljöer.

*Erik van Ooijen*

Jan Häll, *Vägen till landet som icke är. En essä om Edith Södergran och Rudolf Steiner*. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis. Helsingfors & Stockholm 2006.

Jan Häll konstaterar i inledningen till sin bok att samtidigt som Rudolf Steiners betydelse för Edith Södergran under hennes fyra sista levnadsår är ett erkänt faktum, har forskningens intresse för denna sak varit förvånansvärt lamt. Före Hälls bok har inga specialstudier ägnats denna fråga, inte ens i artikelform. Någon egentlig forskningsöversikt finns inte i boken, men bilden torde vara riktig. Det är betecknande att Steiners namn inte förekommer i registret till bibliografin *Åttio år Edith Södergran: verk och reception 1916–1995*. Vad jag kan se är det bara i Gunnar Tideströms monografi från 1949 och i Ernst Brunners avhandling om expressionisten Edith Södergran från 1985 som man finner utförligare resonemang om Steiners betydelse för Södergran.

Häll förmodar – på ett något självgratulerande sätt – att det svala intresset för relationen Södergran–Steiner främst beror på forskarnas ödmjukhet och bristande kompetens inför den esoteriska idévärld det rör sig om. Och onekligen är idéhistorikern Jan Häll, som disputerat på Swedenborg, en lämplig forskare att ta sig an Steiner. I sin kommentar till forskningsläget förbigår han dock frågan om olika akademiska discipliner och kunskapsintressen. Att man inom litteraturvetenskapen inte ägnat sig åt relationen Södergran–Steiner mera än vad som varit fallet kan vid sidan av kompetensfrågor bero på att man inte bedömt det som tillräckligt löftesrikt vad gäller nya perspektiv på Södergrans *diktning*. Relationen till Steiner hör – så förefaller man ha sett på saken – främst till Södergrans personhistoria under hennes sista levnadsår och hör såtillvida till den biografiska forskningens snarare än litteraturforskningens område.

Det tycks också vara Hälls standpunkt. Hans egen forskningsansats är av kombinerat person- och idéhistorisk art, och på bokens första sidor gör han klart att litteraturanalyser inte skall förväntas: ”Det är således människan och diktarödet Södergran som står i förgrunden, medan diktanalysen hålls på en elementär nivå. Det må framstå som en främmande och otidsenlig ordning för strikt litteraturvetenskapligt orienterade läsare, men den rättfärdigas av att liv och dikt hos Södergran är så intimt sammanvävda att en ensidig och närsynt textanalys i längden blir missvisande. Bilden måste kompletteras med ett mer renodlat biografiskt perspektiv för att göra rättvisa åt det gripande och storslagna vittnesmål om ’la condition humaine’ som hennes liv och dikt tillsammans bildar.” Vad som här åsyftas med ”ensidig och närsynt” textanalys är inte lätt att veta. Jag antar att vad Häll har i tankarna är alltför energiskt idéorienterad diktläsning med ”steinerska” glasögon – och som motvikt mot sådan ensidighet skall den personliga livskontexten således utnyttjas.

I detta sammanhang hade man av en idéhistoriker väntat sig en explicit kommentar om hur han ser på tidigare filosofisk och idéhistorisk kontextualisering av Södergrans verk i en idealistisk tanke-tradition – med främst Nietzsches, men även Kants, Schopenhauers och den unge Lukacs’ verk som referensramar för förståelsen av den södergranska diktens egenart. Är alla dessa insatser närsynta och missvisande – åtminstone såvida de inte tillgriper den personliga biografien som övergri-

pande kontext, så som Olof Enckell gör i sin bok *Esteticism och nietzscheanism i Edith Södergrans lyrik* (1949)? I sin inledande positionsbestämning väcker Häll flera frågor som lämnas obesvarade.

Det huvudsakliga materialet för undersökningen är av två slag, dels Södergrans korrespondens, dels ett urval ur Rudolf Steiners produktion, främst verk som Södergran förmodas ha läst. Södergrans sena dikter och aforismer kommer in i bilden mot slutet av arbetet, men ägnas alltså inte någon närmare analys. Av korrespondensen är det av naturliga skäl den omfattande brevväxlingen med Hagar Olsson som dominerar, men också brev till Elmer Diktonius, Jarl Hemmer och andra uppmärksammas.

Utgående från breven beskriver Häll hur Södergrans intresse för Steiner utvecklas. Breven till Hagar Olsson och Olssons kommentarer till breven är ju synnerligen välkända, varför nyhetsvärdet i vissa partier av Hälls bok är lågt. Detta gäller särskilt det första kapitlet, ”Vägen till Steiner”, en presentation av hur Södergrans kontakter med Hagar Olsson utvecklades och hur Steiners namn börjar dyka upp i korrespondensen. Relevant för bokens huvudproblematik är väl snarast hur Södergran i breven till Olsson ser på ”det transcendent”. Det ställvis låga nyhetsvärdet kan motiveras med att det är fråga om en essäistisk framställning som tar sikte på en bredare läsekrets, vilket ger rum för läsarvänlighet i form av ganska utförliga citat och referat också av kända texter. Det essäistiska greppet har inte hindrat att boken försetts med detaljerad referensapparat, vilket är föredömligt. När det gäller tidigare forskning är dock hänvisningarna irriterande oprecisa. Det finns åtskilliga vaga hänvisningar till ”Södergranforskningen” och ”Södergranlitteraturen” och formuleringar av typen ”Man har menat att ...” och ”... som man i Södergranlitteraturen på ett fatalt sätt missbedömt”. Vem Häll har i tankarna och precis vad han läst av tidigare forskning förblir oklart.

Häll ger en god bild av Södergrans intellektuella och religiösa utveckling under perioden från hösten 1919 fram till hennes död midsommaren 1923, med tonvikt på hur läsningen av Steiner tydligt banat en väg bort från Nietzsche och på så sätt indirekt öppnat vägen för en ny diktsyn, där intim naturkänsla är ett viktigt inslag. Södergrans lokala kontakter i Raivola med omgivning som haft betydelse för hennes Steinerintresse och hennes kristna orientering under de sista åren ut-

reds på ett fint sätt, och Häll använder sig därvid också av källmaterial som tidigare forskning förbigått.

Häll beskriver skickligt, utan att förlora sig i detaljer, de delar av Steiners tänkande som man kan anta att Södergran bekantat sig med, och som tidvis också präglade hennes vardag i form av ett antal ”andliga övningar” som enligt Steiners anvisningar skulle leda till herravälde över tanke, känsla och vilja. Därtill kommer naturkontemplation som hänger samman med den immanenta art av mystik man finner hos Steiner. Sinnevärlden är inte avskild från den andliga världen, och det gäller att lära sig se mera, det vill säga se den andliga utsträckningen av den värld som omger människans.

Ett av huvudkapitlen i boken är ”Vägen till Kristus”, där Häll tämligen övertygande argumenterar för att den motsättning som man ofta sett mellan Södergrans Steinerengagemang och hennes dragning till kristendomen är konstgjord: Steiners tänkande har ju en kristen bas, och Steiners skrifter är därmed i sig en väg till kristendomen. Å andra sidan medger Häll att det finns en viss spänning mellan Steiners väg och den evangeliska, bibelförankrade kristendom som Södergran kom nära bland annat genom en lokalt verksam diakonissa.

I det avslutande kapitlet går Häll äntligen in på frågan om Steiners betydelse för dikterna. Slutsatsen blir att Steinerläsningen inte har haft någon nämnvärd betydelse för Södergrans sena dikter och aforismer, till exempel ”Min barndoms träd”, ”Hemkomst” och ”Tankar om naturen” – beröringsytorna mellan Steiner och diktningen är alltför vaga och allmänna. Steiners betydelse ligger i att han hjälpt Södergran att befria sig från den tidigare diktsynen, men någon direkt andel i det nya kan han inte sägas ha. På ett i och för sig sympatiskt och klokt sätt aktar sig Häll i slutkapitlet för att med våld läsa in frukterna av sin Steinerforskning i Södergrans dikter – poesi är inte filosofi, och Södergrans sista dikter har förvisso sin viktigaste grogrund i annat än läsande. Å andra sidan måste det sägas att avsaknaden av diktanalyser gör att man efter avslutad läsning inte upplever att frågan om Steiner och dikten fått en tillfredsställande behandling – som om Häll gör det för enkelt för sig genom att undvika en utförlig diskussion av natur- och gudsuppfattningen i dikterna och av frågan hur dessa står i förhållande till Steiner. Men för den som vill forska vidare är

Hälls bok givetvis obligatorisk läsning.

Ett intressant parti i slutkapitlet gäller det kända brev från Södergran till Diktonius där hon häftigt tar avstånd från konsten: ”Vem skall Ni hjälpa ur dyn, då Ni själv sitter djupast däri? Vi som tro oss skapa förgifta jordens allmänna andliga atmosfär mer än Londons skorstenar den fysiska. [...] Ni må vara var Ni vill och stå i vilket läger Ni vill, men jag vill att detta med järnhakar skall bita sig i edert hjärta: med min konst torterar jag, korsfäster, för mina dikter slå de sina hästar, varje grymhet som sker har jag underskrivit, den har skett i mitt läger.”

Häll påpekar att också om vissa detaljer (som uttrycket ”andlig atmosfär”) har en tydligt steinersk prägel, har Södergrans hållning här ingenting gemensamt med antroposofins kulturoptimism och uppmuntrande inställning till konstnärliga element hos människan. Fördomsens grundtanke skall i stället sättas i samband med Södergrans bibelförankrade religiositet och särskilt med Paulus skarpa boskillnad mellan profan och sakral, mellan kött och ande, timligt och evigt (och att vissa ordval och detaljer i brevet har rötter i Paulus Romarbrev visar Häll på ett övertygande sätt). Ur ett paulinskt perspektiv, skriver Häll, är *all* profan dikt medskyldig till de fasor som Södergran nämner genom att ”den binder sina läsare vid köttet och därmed förlänger och fördjupar den ’förbannelse’ som är all synds, allt lidandes upphov och generalorsak.”

Hälls resonemang är bra, men räcker inte riktigt till. Saken kompliceras enligt min mening av att också den diktning som Södergran har bakom sig till sitt grundmönster är påfallande dualistisk, med en idealistisk prioritering av det själsligt-andliga och tidlösa framom det kroppsliga och tidsbundna. Det nya som Södergrans religiösa orientering för med sig är inte dualismen som sådan utan en radikal nedtoning av jagets betydelse. Södergrans häftiga avståndstagande från konsten får utöver hennes religiösa vändning nog också sättas i samband med historiska sammanhang som kom att kompromettera hennes diktarhållning. Södergran skrev nästan hela sin produktion i skuggan av världs- och inbördeskrig. Den maktfullkomliga diktarroll och det utnyttjande av historien som källa för sublim eufori som präglar dikter som ”Världen badar i blod”, ”Apokalypsens genius” och ”Stormen” kan knappast ha varit betydelselösa då Södergran åren 1920–22 tar avstånd från sin konst och på ett drastiskt sätt skuldbelägger

konstnärerna. När Södergran läst Diktonius debutbok *Min dikt* kunde hon se att han var på väg att anamma en likartad grandios diktarroll, och varnar honom skarpt.

Hälls paulinska referensram kan alltså framstå som något närsynt. Man efterlyser här och i vissa andra passager i boken en klarare artikulering av den södergranska diktningen varigenom de sista årens problematik, inklusive intresset för Steiner, på ett adekvat sätt kunde relateras till den tidigare diktargärningen.

Holger Lillqvist

Bjarne Thorup Thomsen, *Lagerlöfs litterære landvinding. Nation, mobilitet og modernitet i Nils Holgerson och tilgrænsende tekster* (Amsterdam Contributions to Scandinavian Studies, volume 3, Scandinavisch Instituut). Universiteit van Amsterdam. Amsterdam 2007.

Världens genom tiderna mest spridda och lästa svenska bok har 2006 och 2007 firat hundra år. Tillfället gick tämligen spårlöst förbi i den svenska litterära världen – helt i linje med verkets verkningshistoria i Sverige. Desto mer glädjande är det att forskning på *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* sker i andra länder: 2007 kom Bjarne Thorup Thomsens bok *Lagerlöfs litterære landvinding* på universitetsförlaget i Amsterdam i serien Amsterdam Contributions to Scandinavian Studies. Bjarne Thorup Thomsen är Senior Lecturer i skandinavisk litteratur vid universitetet i Edinburgh och har beträffande svensk litteratur tidigare publicerat ett antal uppsatser om främst Lagerlöfs *Jerusalem*. Boken ska alltså recenseras här, men låt mig först ta tillfället i akt och rekapitulera de senaste årens utländska forskning om världens mest berömda svenska bok, samt därefter de större svenska forskningsinsatser som hittills gjorts på verket.

Den dansken Henrik Wivel, som gjort kontroversiella psykobiografiska tolkningar av Lagerlöfs författarskap i *Snedronningen. En bog om Selma Lagerlöfs kaerlighed* (1988) lade till ett avsnitt om jubilerande Nils Holgersson när hans bok kom i en dansk nyutgåva år 2005. Tolkningen återfinns i *Nordiskt tidskrift* 2006, där jubileet också uppmärksammades med en kort artikel av Louise Vinge och delar av Jaana Jokinenens licentiatavhandling, framlagd vid Helsingfors universitet,

om finska översättningar och bearbetningar av läseboken.

Isabelle Desmidt har studerat dess verkningshistoria i Nederländerna, Flandern och Tyskland och i det sammanhanget inte minst fäst uppmärksamhet på den japanska animation som gjort verket och dess författare bekant för många födda efter 1970 i Japan och hela västvärlden, exempelvis Teiko Nakamaru från Hiroshima. (Nakamaru skriver nu sin doktorsavhandling om *Jerusalem* – ett annat tämligen utforskat svenskt så kallat mästerverk – som stipendiat vid Humboldt-universitetet i Berlin.) Tyska Angela Nix tar ingående upp *Nils Holgersson* i sin studie över svensk barnlitteratur från 2001. I en fransk forskningsantologi om barnlitteratur och multimedia från 2004 skriver Bertrand Westphal om *Nils Holgersson*.

Michel Tournier, Kenzaburo Oe, Czeslaw Milosz hör till de utländska författare som gett vittnesbörd om verkets betydelse för insikter i själva det konstnärliga skapandets väsen: det dubbla seendet, brytningarna mellan fantasi och realism, detaljer som ryms i helheten och en helhet som ryms i detaljer.

Till ett 40-tal språk har den översatts, en läsebok för svenska folkskolan, enligt läseboksforskaren Bo Ollén. Men i samlade utgivningar av Selma Lagerlöfs skrifter har den inte funnits med, fastän hon själv var mån om att den en dag skulle ingå och diskuteras detta i brev till projektets initiativtagare Alfred Dalin. Den akademiska litteraturvetenskapen i allmänhet och litteraturhistoriska handböcker i synnerhet har inte ägnat *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* tillbörlig uppmärksamhet. En förklaring är att den skrevs på uppdrag som läsebok för folkskolan, en annan att den räknats till barnlitteraturen.

Med *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson* från 1942 blev docent Gunnar Ahlström i Lund en av de första litteraturvetare, som tog sig an barnlitteratur i sin forskning. Lagerlöfs jubileumsår 1958 gavs boken ut igen, som första litteraturvetenskapliga studie i pocketformat, vilket säger något om dess läsbarhet och spridning. Tidigt förelåg alltså en studie i Lagerlöfs konstnärliga uppbyggnad av läseboken, dess idéhistoriska förutsättningar och dess samhällshistoriska betydelse. Ahlströms forskning torde än i dag kunna imponera och inspirera med sin bredd av uppslagsrika idéhistoriska, litteratursociologiska och textanalytiska infallsvinklar och klartänkta resonemang.